

ТЕРНОПЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Навчально-науковий інститут міжнародних економічних відносин
ім. Б.Д. Гаврилишина
КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КУРСОВА РОБОТА

на тему:

**«Аналіз стану і тенденції розвитку ринку офісних меблів
(національний аспект)»**

Студентки 2 курсу групи МЕНМФ -21
Яніцької Марти Іванівни

Керівник к.е.н., доцент Новак Ю.Р.

Національна шкала _____

Кількість балів _____ Оцінка:ECTS _____

Члени комісії _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

_____
(підпис) (прізвище та ініціали)

_____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Тернопіль - 2016

Зміст

Вступ.....	3
1. Особливості ринку офісних меблів.....	5
2. Аналіз динаміки розвитку ринку офісних меблів.....	9
3. Тенденції розвитку та шляхи вдосконалення ринку офісних меблів в Україні.....	15
Висновки.....	17
Список використаної літератури.....	19

Вступ

Актуальність теми. Українська меблева промисловість є найпотужнішою серед усієї деревообробної промисловості країни, в ній зайнято 47% виробничо – промислового персоналу. В сьогоднішній час в меблевій промисловості, як і в інших галузях спостерігається спад. Вітчизняні виробники не мають змоги закупити нові матеріали, технології, провести заміну старого обладнання, тому не можуть протистояти жорсткій конкуренції. На теперішній час вітчизняні офісні меблі не можуть в повному обсязі конкурувати із закордонними. Останнім часом ринок офісних меблів України за рахунок збільшення вітчизняної продукції поступово витісняє імпортні товари. Держава повинна стимулювати розвиток ринку офісних меблів. Цю галузь промисловості потрібно зробити пріоритетною для нашої економіки. Тема мого дослідження є актуальною, тому що пошук шляхів розвитку ринку офісних офісних меблів призведе до розвитку економіки країни.

Метою роботи є аналіз стану і тенденції розвитку ринку офісних меблів.

Відповідно до поставленої мети, висунуто такі **завдання**:

1. Охарактеризувати особливості ринку офісних меблів.
2. Провести аналіз динаміки розвитку ринку офісних меблів.
3. Визначити основні тенденції розвитку та шляхи вдосконалення ринку офісних меблів в Україні.

Об'єктом дослідження виступає ринок офісних меблів.

Предметом дослідження є стан ринку офісних меблів, тенденції його розширення то розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Над дослідженням ринку офісних меблів України працювали такі науковці: Паламарчук О., Шевченко

Г.С., Саганюк М.П., Білик М.С.[1], Боляновська Д.С.[1], Здрок О.В.[1], Жидок В.В.[2], Кондратюк Т.О.[3], Костюк Г.В.[4], Лужняк В.[5] та інші.

При виконанні даної роботи були опрацьовані такі праці та статті :
Жидок В.В. «Становлення та розвиток меблевого ринку України»,
Кондратюк Т.О. «Аналіз ринку меблів в Україні», Костюк Г.В. «Розвиток підприємницької діяльності на ринку меблів України», Наконечна А. «Виробництво та реалізація меблів в Україні 2014» та інші.

1. Особливості ринку офісних меблів

Український меблевий ринок є досить молодим в Україні, як й інші товарні ринки, він пройшов у своєму розвитку кілька етапів. Складна економічна ситуація 1990-х років сприяла тому, що великі меблеві комбінати не могли пристосуватися до нових часів і їх витіснили іноземні постачальники, зокрема польські. В період з 1997-2007 попит перевищував пропозицію, тому спостерігається значний розвиток меблевого ринку, збільшується кількість національних виробників, що витіснили іноземний імпорт. Таким чином, наявність стабільного попиту на мебельну продукцію та сприятливі умови для формування пропозиції зі сторони виробників призвели до розвитку меблевого ринку в Україні. [2]

На сьогоднішній час в Україні створена потужна база меблевого виробництва. Як свідчать фінансові показники компаній, на ринку офісних меблів найпотужнішими є ДП "Меркс Меблі" (найбільший експортер українських дерев'яних офісних меблів), ЗАТ "Енран"(ТМ "Енран-Акрос" і "Акрос"), фабрика "Классум", ПП "Ірма" (ТМ"Аматі"), ТОВ "Снайт" (щойно перейменоване ТОВ "Інтехсервіс"), ТМ "Ліга-Нова", ТОВ "Арт МеталФурнітура", ВАТ "Спецмеблі", ТОВ "Конус", ЗАТ "Лагода", ЗАТ ВБФ "Берест", ВАТ "Меблева фабрика ім. Боженка", АТЗТ "Новий стиль – Україна", ТОВ "Олісма", ТОВ "L-майстер" та ін.[6 ст.83]

Щодо територіального розподілу, то він є нерівномірний. Найбільша частка підприємств припадає на Харківську, Волинську, Київську та Дніпропетровську області. Загальний відсоток виробництва офісних меблів в цих областях становить 83,5% від загального обсягу виробництва.

Ринок офісних меблів можна поділити на такі сегменти:

- «Гаражники» та дрібні компанії. Вони виготовляють дешеві меблі, які виконуються на замовлення.

- Середні та великі компанії, які мають великий асортимент меблів, різних цінових категорій.
- Трейдери – зазвичай займаються продажем імпортних меблів

Товари, які реалізуються на ринку офісних меблів: столи, стелажі, стільці, шафи, тумби, робочі кабінети, м'які офісні меблі. Щодо сегментації ринку меблів, то частка офісних меблів становить 28% від усього меблевого виробництва.[4]

У структурі попиту на офісні меблі виділяють такі групи споживачів:

- Нові підприємства, що розраховують на дешеві імпортні меблі, або меблі виготовлені під замовлення;
- Підприємства, що розвиваються, вони орієнтуються на дорожчі і більш якісні меблі;
- Фізичні особи, які купують меблі для себе.

Щодо структури пропозиції, то виробники поділяють свою продукцію на такі категорії:

- Офісні меблі низької та середньої цінової категорії (як правило виготовляються із вітчизняної або польської ДСП);
- Офісні меблі високої цінової категорії(виготовляються із дорогих імпортних матеріалів, ДСП постачають із Італії, Угорщини, Словаччини)

Характеризуючи ціновий рівень ринку офісних меблів можна виділити такі рівні:

- Дорогі та елітні меблі. Виготовляються із натуральної сировини, мають авторський дизайн та представлені популярною торговою маркою. Ринок дорогих офісних меблів не має великих обсягів продажу, але на йому спостерігається висока конкуренція, що потребує великих затрат на просування та рекламу.

- Середня цінова категорія представлена меблями, які доступні для людей із середнім доходом, виготовляються із матеріалів, які є дешевшими. Обсяги продажу меблів цієї категорії ростуть, їх реалізація здійснюється через меблеві магазини.

- Дешева цінова категорія – меблі, яким відповідає твердження «ціна-якість». Обсяг продаж на них дещо впав, тому що споживачі орієнтуються на більш високу якість, тому готові платити більше. Дешеві офісні меблі реалізуються через різноманітні канали збуту, окрім дорогих меблевих салонів.

Обсяги продаж на ринку офісних меблів залежать від розвитку економічної ситуації в державі та ділової активності. Чим більша економічна активність – тим більший попит на дану продукцію.

На сьогоднішній час цей сегмент меблевого ринку є сформованим і перенавантаженим увійти на нього можна лише із великими інвестиціями та знанням вимог покупців щодо дизайну та якості. На жаль, як показують дослідження – виробники поступово втрачають інтерес, щодо виробництва офісних меблів і переходять на виробництво іншого спектра меблевої продукції.

Характерною рисою виробництва офісних меблів в Україні є висока конкуренція. Це пояснюється великою кількістю великих та середніх фірм, підприємців і так званих «гаражників». Така ситуація призводить до утримання ціни на мінімальному рівні. Також наявність великої кількості фірм потребує застосування реклами, різноманітних маркетингових ходів – знижки, акції.

Згідно SWOT-аналізу ринку меблів України виділяють сильні та слабкі сторони ринку офісних меблів.[6 ст.88]

До сильних сторін відноситься:

- Наявність природних ресурсів;
- Кваліфікована та дешева робоча сила;
- Зростаючий попит на продукцію.

До слабких належать:

- Відсутність належного технологічного рівня;
- Значний поріг входження в галузь;
- Підвищення цін на енергоносії та матеріали;
- Складне фінансове середовище підприємств;
- Слабкий зв'язок між торгівельним та виробничим капіталом
- Незначна підтримка держави.

2. Аналіз динаміки розвитку ринку офісних меблів

Зважаючи на події сьогодення, на меблевому ринку України спостерігаються тенденції спаду попиту. В 2015р. відбулися деякі пожвавлення, але вони ще не змогли стабілізувати ситуацію на ринку. Серед причин, які негативно впливають на ринок офісних меблів та економіку в загальному є стрімке падіння курсу гривні, яке призвело не тільки до подорожчання імпортних меблів, але й вітчизняних. Тому що місцеві виробники закупають матеріали за кордоном за валютні кошти, а це призводить до збільшення собівартості їхньої продукції, що у свою чергу сприяє збільшенню ціни.

Меблева індустрія втратила понад 5 млн споживачів, через ситуацію на сході України, а також окупований Крим. Сьогодні український ринок офісних меблів змушений скорочувати не тільки обсяги виробництва, а й кількість працюючих на своїх підприємствах, для того щоб протриматися на плаву. Не зважаючи на складну економічну ситуацію в країні, ринок офісних меблів продовжує функціонувати.

Аналізуючи структуру меблевого ринку України, то на офісні меблі припадає 28% усієї виробленої продукції. (Рис.1)[5]

Рис.1 Сегментація меблевого ринку України

Згідно даних Держкомстату України про «Виробництво промислової продукції за видами 2015» можна сказати, що кількість офісних металевих меблів переважає над кількістю вироблених дерев'яних меблів.[9] Якщо характеризувати темпи зростання та спадання виробництва, то виробництво металевих офісних меблів відповідно до попереднього року зросло на 12,3%, тоді як дерев'яних скоротилося на 30,9%, а обсяги виробництва меблів, які призначені для підприємств торгівлі скоротилися на 27,1%. Так, як попит на меблеву продукцію впав, то в кінці звітної періоду залишки від виробленої металевої меблевої продукції становили 45153шт., дерев'яної – 12754шт., а меблів для підприємств торгівлі – 49шт.(Табл.1)[8]

Табл.1 Виробництво промислової продукції

Виробництво промислової продукції					
НАЙМЕНУВАННЯ ПРОДУКЦІЇ ЗА НОМЕНКЛАТУРОЮ ПРОДУКЦІЇ ПРОМИСЛОВОСТІ (НПП)	ФАКТИЧНО ВИРОБЛЕНО		ТЕМП ЗРОСТАННЯ, ЗНИЖЕННЯ У % ДО ВІДПОВІДНОГО МІСЯЦЯ (ПЕРІОДУ) ПОПЕРЕДНЬОГО РОКУ		ЗАЛИШКИ ГОТОВОЇ ПРОДУКЦІЇ НА КІНЕЦЬ ЗВІТНОГО ПЕРІОДУ
	ЗА МІСЯЦЬ	ЗА ПЕРІОД З ПОЧАТКУ РОКУ	ЗА МІСЯЦЬ	ЗА ПЕРІОД З ПОЧАТКУ РОКУ	
Меблі для офісів металеві, шт	61460	935028	95.5	112.3	45153
Меблі для офісів дерев'яні, шт	36093	343825	76.5	69.1	12754
Меблі для підприємств торгівлі, шт	4652	120741	44.8	72.9	49

Найчастіше офісні меблі купують фірми, компанії, які нещодавно відкрилися. У середньому підприємства оновлюють свої меблі 2 рази в 4 роки.

Щодо спектру товарів, які пропонуються на цьому сегменті ринку, то найбільшу частку від усього виробництва становлять робочі столи – 35%, меблі для сидіння – 25%, шафи – 15%, кабінети керівників – 15%, комп'ютерні столи – 10%.(Рис.2)[7]

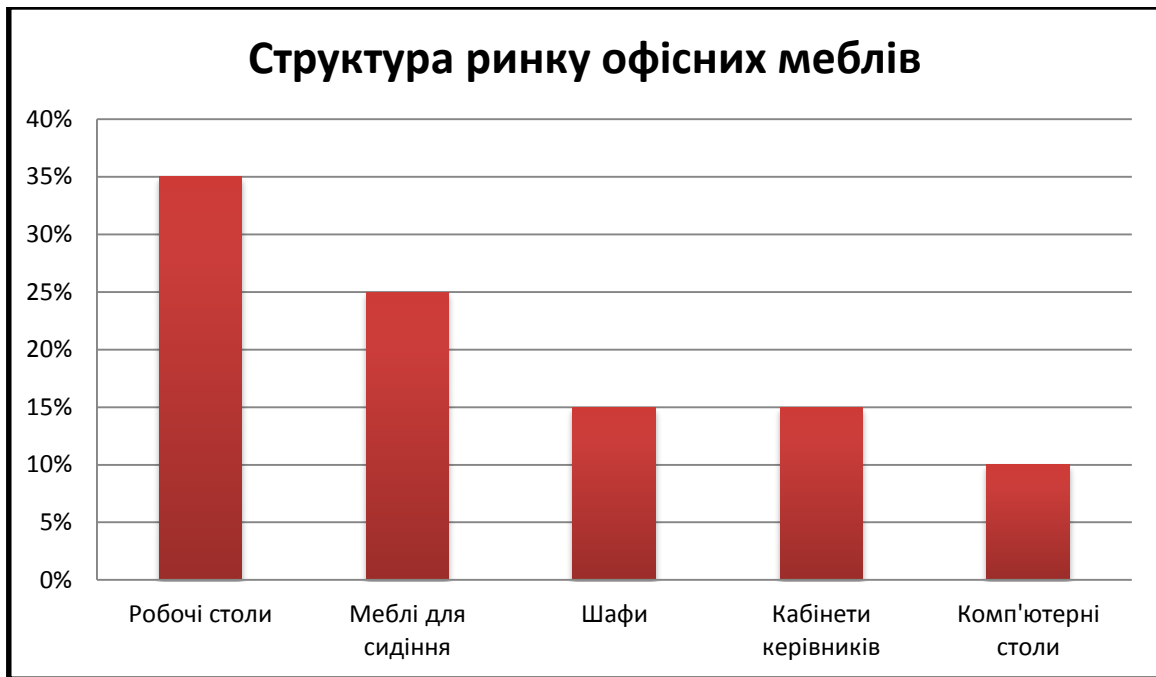

Рис2. Структура ринку офісних меблів

Обробляючи дані про виробництво офісних меблів в розрізі по регіонах, то можна сказати що згідно 2015р. в цілому по Україні було вироблено 1 399 594 шт. Найбільша кількість продукції була вироблена у Волинській обл. – 263 043 шт., м. Київ – 200 473 шт., Харківська обл., - 151 138 шт. А найменший обсяг виробництва спостерігається в Чернівецькій обл. – 1666 шт., Херсонській обл. – 1924 шт., та Миколаївській обл., - 2679 шт. Проте в таких областях як Тернопільська, Закарпатська та Луганська даний вид меблевої продукції не виробляється.

Характеризуючи за економічним зростанням чи спаданням, то загалом по Україні відповідно до попереднього року спостерігається зменшення обсягів виробництва на 6,4%. Найбільше зростання виробництва відбулося в Сумській обл. – 152,7%, Чернігівській – 96,1% та Одеській обл. – 63,8%. Найбільший спад виробництва офісної продукції спостерігається в Миколаївській обл. – 75%, Івано-Франківській обл. - 63,5% та Черкаській обл. - 60,8%.(Табл.2)[8]

Табл.2 Виробництво офісних меблів за регіонами

ВИРОБНИЦТВО ОФІСНИХ МЕБЛІВ ЗА РЕГІОНАМИ				
МІСЦЕ ВИРОБНИЦТВА, ОБЛ	ФАКТИЧНО ВИРОБЛЕНО, ШТ		ТЕМП ЗРОСТАННЯ, ЗНИЖЕННЯ У % ДО ВІДПОВІДНОГО МІСЯЦЯ (ПЕРІОДУ) ПОПЕРЕДНЬОГО РОКУ	
	ЗА МІСЯЦЬ	ЗА ПЕРІОД З ПОЧАТКУ РОКУ	ЗА МІСЯЦЬ	ЗА ПЕРІОД З ПОЧАТКУ РОКУ
ВСЬОГО ПО УКРАЇНІ	102205	1399594	83.8	93.6
Волинська	14866	263043	74.8	121.4
Дніпропетровська	5549	62022	79.1	71.6
Донецька	2520	26877	51.9	74.7
Житомирська	352	4176	120.1	78.5
Запорізька	1853	26711	98.1	126.3
Івано-Франківська	396	6233	115.5	36.5
Київська	10638	118339	82.7	66.0
Кіровоградська	28015	40176	98.5	113.0
Львівська	2468	13745	99.2	66.7
Миколаївська	143	2679	55.9	25.0
Одеська	5162	7905	636.5	163.8
Полтавська	1681	16857	137.4	102.8
Рівненська	243	2931	41.5	65.3
Сумська	214	3901	73.3	252.7
Харківська	5121	151138	30.7	66.8
Херсонська	441	1924	184.5	97.5
Хмельницька	492	3093	122.7	89.9
Черкаська	1439	13892	33.2	39.2
Чернівецька	124	1666	30.2	57.0
Чернігівська	237	4238	52.9	196.1
м. Київ	13403	200473	97.8	108.5

На ринку офісних меблів України працюють компанії, обсяг виробництва яких дозволяє класифікувати їх на групи. Частка великих компаній становлять 5%, середніх – 65%, дрібних – 30%.(Рис.3)[4]

Рис.3 Частка компаній на ринку офісних меблів залежно від обсягів виробництва

Аналізуючи динаміку обсягів виробництва потрібно сказати, що цей сегмент ринку зазнав значних скорочень обсягів виробництва у 2009р. – 53,6%. В 2010-2011 спостерігається позитивна динаміка, але в 2012р. виробництво знову йде на спад, у 2013 спад виробництва становив 2-3%. У 2015р. відповідно до 2014р. зменшення виробництва становило – 6,4%.[6]

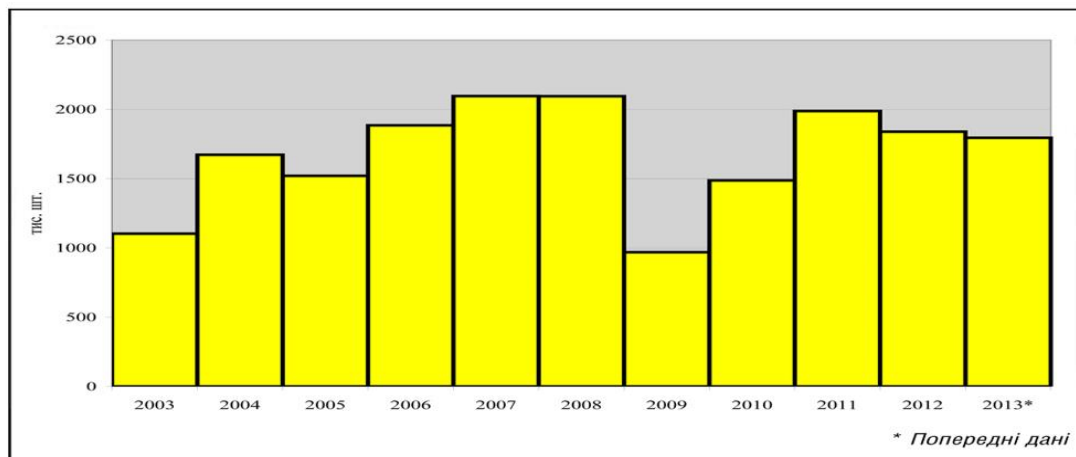

Рис.4 Обсяги виробництва офісних меблів та для підприємств торгівлі

Досліджуючи імпорт та експорт офісних меблів в Україні важливо сказати, що національні виробники співпрацюють із 50 країнами світу.[7]

За даними офіційної статистики, підприємства меблевої промисловості України експортують офісні меблі більш ніж у 20 країн світу. До цих країн належать: Росія, Казахстан, Польща, Білорусь, Німеччина, Угорщина, Молдова, Данія, Грузія, Туркменістан.

До країн лідерів за обсягами імпорту належать: Китай, Польща, Італія, Росія, Німеччина, Туреччина.

Українські виробники намагається задовольнити потреби вітчизняних споживачів, але за певними позиціями дещо відстають від іноземних конкурентів. Потрібен ряд реформ та оновлень на виробництві офісних меблів. Меблева галузь може стати провідною завдяки правильному регулюванню.

3. Тенденції розвитку та шляхи вдосконалення ринку офісних меблів в Україні

Говорячи про розвиток ринку офісних меблів, то можна сказати що виробники подолали стереотип про те, що імпортні меблі кращі за вітчизняні. Їм вдалося витіснити імпорт на 10-20% від загального обсягу продажу.

Як стверджує Кондратюк Д.О: «Мине деякий час, і на українському ринку залишиться тільки той невеликий процент імпортних меблів, які не матимуть українських аналогів. Якщо казати про український меблевий ринок взагалі, то можна назвати ряд конкурентних переваг, використавши які ми можемо виграти і на внутрішньому і на зовнішньому ринках.»[3]

Українська асоціація меблевиків (УАМ) для запобігання кризи в галузі активно працює з урядом України. На даний момент розробляються питання по стабілізації ринку офісних меблів України, а саме [2 ст.223]:

- створення механізму, що стимулюватиме інвестування коштів у перспективні вітчизняні наукові дослідження;
- впровадження стратегічних напрямів щодо подальшого використання вітчизняного обладнання, фурнітури та матеріалів для нівелювання залежності від імпортних товарів;
- встановлення високих ставок імпортного мита;
- скасування ПДВ на ввіз сировини та обладнання, які не виробляються в Україні;
- видача пільгових кредитів для експортно-орієнтованих компаній під 5-7% річних;
- повна або часткова компенсація вітчизняним компаніям участі у закордонних виставках;
- зменшення кількості перевірок контролюючими органами.

Проаналізувавши SWOT дослідження можна виділити основні шляхи щодо вдосконалення ринку офісних меблів в Україні.[6 ст.88]

1. Впровадження технологічного оновлення виробництва. Воно дасть змогу зменшити собівартість виробництва, за рахунок введення нових технологій.

2. Держава повинна провести рівень заходів, щодо захисту внутрішнього ринку а також збільшення інвестицій в дану галузь.

3. Зменшення дешевого імпорту з Китаю, дозволить збільшити обсяги продажу вітчизняних офісних меблів та меблевої продукції взагалі. Для подальшого розвитку ринку офісних меблів було б доцільно перейняти досвід у провідних країн світу, а також компаній. Зокрема Польщі, Естонії, Литви, Франції, а також таких компаній як «ІКЕА», «Conforama». А саме здійснення продажу меблів за принципом «під одним дахом», тобто у місцях реалізації меблів пропонувати покупцеві не тільки меблеву продукцію, а й предмети інтер'єру. Також іноземні компанії практикують створення інтернет-магазинів. Це дозволить наблизитися до покупця, тим паче інтернет аудиторія розширюється дуже швидко.

4. Потрібно вдосконалити якість продукції, покращити оригінальність дизайну, зокрема використовуючи національні традиції, а також збільшити асортимент продукції.

5. Стимулювання економічної та бізнес діяльності в країні призведе до збільшення попиту на ринку офісних меблів.

Ринок офісних меблів України має низку переваг, які дозволяють йому розвивати свої потужності. Вдале використання ресурсів, можливостей, технологій, а також коректна державна політика, яка б захищала національного виробника призведе до економічного зростання та виходу на міжнародні ринки збуту.

Висновки

Отже, український ринок офісних меблів є ще досить молодим. Проте він вже є сформованим та перенавантаженим. Ввійти в дану галузь досить важко, для цього потрібно мати великі інвестиції та бути добре обізнаним у вподобаннях споживача. Виробництво офісних меблів складає 28% від виробництва всієї меблевої продукції в країні. Спектр товарів включає: столи, стелажі, стільці, шафи, тумби, робочі кабінети, м'які офісні меблі.

Щодо цінової категорії то на даному ринку реалізуються: дорогі та елітні меблі, меблі середньої цінової категорії та дешеві меблі.

На ринку офісних меблів працюють великі компанії, частка яких за обсягом виробленої продукції складає 5%, середні – 60%, та малі компанії – 30%. Також присутній тіньовий сектор виробництва, який представлений так званими «гаражниками».

Як і будь яка галузь промисловості, даний сегмент меблевого ринку має свої сильні та слабкі сторони. До сильних відносять: наявність сировини, кваліфікована та дешева робоча сила та інші. До слабких належать: низький технологічний рівень виробництва, високий поріг входження в галузь, складне фінансове становище та незначна підтримка держави.

Говорячи про великі фірми, які виробляють офісні меблі варто згадати про таких лідерів на українському ринку як ДП "Меркс Меблі", ЗАТ "Енран"(ТМ "Енран-Акрос" і "Акрос"), фабрика "Классум", ПП "Ірма" (ТМ"Аматі"), ТОВ "Снайт" (щойно перейменоване ТОВ "Інтехсервіс"), ТМ "Ліга-Нова та інші.

На жаль, станом на 2015р. спостерігається спад виробництва офісних меблів та меблів призначених для підприємств торгівлі у порівнянні з 2014р. на 6,4%. Така ситуація прямим чином пов'язана із економічним становищем держави та бізнес діяльністю у ній. Адже, попит на ринку офісних меблів

залежить від кількості фірм, найчастіше покупцями даного виду продукції стають нові фірми, підприємства. На сьогоднішній час відкриття нових підприємства та фірми скорочується, спостерігається динаміка спадання в бізнес діяльності.

Якщо характеризувати виробництво офісних меблів по областях, то згідно даних 2015р. лідерами за обсягом виробленої продукції були Волинська, Київська та Харківська. Найменший обсяг виробництва був зафіксований у Чернівецькій, Херсонській та Миколаївській. У таких областях як Тернопільська, Луганська та Закарпатська виробництво офісних меблів не розвинуто.

Український ринок офісних меблів має багато перспектив для свого розвитку. Українська Асоціація Мебельників активно працює над вдосконаленням всіх сегментів меблевого бізнесу. Головною їхньою метою є збільшення інвестиційних надходжень та захист вітчизняного виробника від дешевого імпорту. Серед основних шляхів вдосконалення можна виділити:

- технологічне оновлення виробництва;
- державний захист галузі, зменшення обсягів дешевого імпорту;
- вдосконалення якості, дизайну, збільшення асортименту.

Список використаної літератури

1. Білик М.С., Боляновська Д.С., Здрок О.В., Мамчин Р.О. Дослідження ринків збуту меблевої продукції України. – 2013р.– С. 28-34
2. Жидок В.В. Становлення та розвиток меблевого ринку України.- 2012р. - №3 – С. 218-224
3. Кондратюк Т.О. Аналіз ринку меблів в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrnauka.com>
4. Костюк Г.В. Розвиток підприємницької діяльності на ринку меблів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua>
5. Лужняк В. Підсумки діяльності меблевої галузі у 2014р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://derevoobrobnyk.com>
6. Наконечна А. Виробництво та реалізація меблів в Україні 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://docviewer.yandex.ua>
7. Приварникова І.Ю., Писаренко О.В. Особливості реалізації каналів збуту продукції на меблевому ринку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://docviewer.yandex.ua>
8. Статистичний бюлетень. Виробництво промислової продукції за видами в Україні 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukrexport.gov.ua>
9. Держаний комітет статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>